

SANATÇI VE ESTETİKÇİ OLARAK HİLMİ ZİYA

Arslan KAYNARDAĞ

Hilmi Ziya Ülken, ilgi alanı şaşılacak derecede geniş bir aydın, bir düşünür, bir profesör olduğu kadar sanatçı kişiliği de olan bir insandı. Onun bir zamanlar roman, hatta şiir yazdığı bilinmektedir. Bu kadarla kalmamış, küçük yaşlardan başlayarak resim yapmaya büyük ilgi duymuştur. Lise sıralarında iken arkadaşlarından daha iyi kara kalem resim yaptığını, öğretmenlerinin onu resim yapmaya özendirdiklerini söylemekten hoşlanırdı. Bir ara Prof. Süheyl Ünver'den minyatür dersi almış, ayrıca hattatlığa merak sarmıştı. Yaptığı iki minyatür kopyası ailesinde duruyor. Yeni yazıyı da güzel yazardı.

Fakat asıl ilgisini yağlı boya resim çekmiş ve 1940'lerden başlayarak ölümüne kadar bir çok yağlı boya resim yapmıştır. Resimleriyle, biri Güzel Sanatlar Akademisinde olmak üzere iki sergiye katıldığını, 1944'de Eminönü Halkevi'nde kişisel bir resim sergisi açtığını biliyoruz. Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki serginin açılışında ben de bulunmuştum. Onun burada sergilediği *Savaş* adlı tablosu özellikle ilgi çekici nitelikteydi. O zaman İkinci Dünya Savaşı yıllarmdaydık. Bu korkunç savaş Türkiye'ye gelmemiştir ama öteki ülkelerde yaptıkları günü gününe izleniyordu. Şairler şiirlerinde, ressamlar resimlerinde savaş konularını işlemeye başlamışlardı. Hilmi Ziya da *Savaş* tablosunda bombardıman edilen bir kentten kaçan insanların resmini yapmıştı. O günlerde Akademi'de resim profesörlüğünde bulunan fransız Léopold Lévy bu resmi beğenmiş, konusunun ne olduğunu sormuştu. Hocamız nedense savaş dememiştir. «Depremden kaçan insan-

lar» diye cevap vermişti. Sanırım Léopold Lévy'nin, yaşama-
dığı bir konuyu işlediği için kendisini eleştirmesinden çekin-
mişti.

53x36 boyutundaki bu resim bugün eşinde bulunmaktadır. Adı geçen resimdeki kompozisyon, renk ve ışık dengesi başarılıdır. Bu denli başarılı bir başka resim *Hamallar* tablosudur. 34x30 boyutundaki bu tabloda çok ağır yük taşıyan üç hamal ve bir köpekten oluşan bir kompozisyon görülür. Resme bakarken, biz de hamalların taşıdığı ağır yüklerle birlikte tam bir eziklik altına girecekken sevinç dolu bir köpek figürü her şeyi hafifletiverir. Hamallardan birinin üstündeki büyük yüke karşın köpekle şakalaşabilmesi, köpek figürüne vurulan renk ve ışık tonlarındaki sevinçli ayrıcalık resmin değerini artırmaktadır. Bu başarılı iki örnekten sonra, Hilmi Ziya'nın, insanlı kompozisyonlardan vazgeçtiği daha çok, portre ve manzara resimleriyle natürmortlara yöneldiği anlaşılıyor.

Bugün elde bulunan resimlerinden 23 tanesi portredir. Bunlardan üçü kendisinin, altısı eşinin, dördü kızının, onbir tanesi de dostlarının portreleridir. Ayrıca onüç peyzajı ile altı tane de natürmortunu saptayabildim. Bunların hepsi de eşiyile kızında çok iyi bir biçimde korunmuş olarak durmaktadır. Portre ve peyzajların kimi, bir amatör için başarılı sayılacak özellikler gösteriyor. Eşi, peyzajların, bir tanesi dışında hep açık havada doğadan yapıldığını, hocanın bundan büyük zevk aldığını, resim yaparken dikkatli ve yoğun bir çalışma içine girdiğini söylüyor. Resme çok uzun zaman coşku halinde çalışır ve hiç yorulmazmış. Yorulmak şöyle dursun, resim yaparken dinlendiğini söylemiş. Yaptığı en son resim 1973 tarihinde Maltepe'den yaptığı bir peyzajdır. Gri ve koyu renklerin ağır bastığı öteki resimlerine göre daha sıcak, daha canlı renkler kullanılmıştır bu peyzajda. Resimlerin çoğu imzasızdır. İmzalı olanlarda, ki bunlar herhalde sergiledikleri olacak, H. Z. harflerini kullanmıştır.

Hilmi Ziya zamanının bütün sanatçılarıyla olduğu gibi ressamlarıyla da dosttu, arkadaştı. Onların hiç bir resim sergisini kaçırmazdı. Hepsine evinin kapısı açıktı. Özellikle ressam Haşmet Akal, Nuri İyem, Hulûsi Mercan ve Selim Turan gibi yenilikçi ressamlarla çalışmaktan ve onlarla birlikte olmaktan hoşlanırdı.

Ressam arkadaşlarınca çok özendirildiği, sergilere katıldığı halde her zaman amatör kalmış, bu işi bir boş zaman değerlendirmesinden öteye götürememiştir. Profesör Hilmi Ziya gibi, Profesör Şekip Tunç gibi hocalarımızın, hobi niteliğinde de olsa, amatör resim çalışmaları, yaptıkları tabloların günümüze kadar kalabilmesi güzel ve övünülecek bir şeydir. Hilmi Ziya'nın hem büyük hem de çok önemli kitaplığı ile arşivini ve bütün bu resimlerini korumasını bilen eşi sayın Hatice Ülken'e ne kadar teşekkür etsek azdır. Böyle önemli kültür miraslarını korumak, çoğunlukla bir kişinin maddî ve manevî gücünü aşabilmekte, dolayısıyla çalışkan bir kültür adamının biriktirdiği her şey dağılmakta ve az sonra kimlerin eline düştüğü, ne olduğu bilinmemektedir. Hilmi Ziya Ülken ailesi için herhalde böyle bir kötü olasılık söz konusu olmayacaktır.

Hilmi Ziya'nın amatör ressamlığı kadar, sanat tarihçisi, estetikçi ve eleştirmen yönü de önemle üzerinde durulmaya değer. İstanbul'da Teknik Üniversite'de Sanat tarihi dersleri verdiği ve bu derslerin kocaman bir kitap halinde yayınlandığı belirtilmelidir. Fakat onun asıl belirtilmesi gereken yönü estetikçiliğidir. Nitekim bizde sosyolojik açıdan ilk estetik çalışmayı o yapmıştır. *Resim ve Cemiyet* (1) adlı küçük kitabı bu alanda önemli bir başlangıç ve güzel bir deneme niteliği taşımaktadır.

1942'de yayınlanan bu eserde önce, biçim, içerik ve teknik gibi kavramların birbirleriyle, sonra hepsinin toplumsal olanla ilişkisi üzerinde durulur. Bu ilişkiler resim tarihinden çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılır. Alt yapısal ve üst yapısal etkenlerin sanata neler getirdikleri sergilenir. Yalnız tarihte değil, günümüzün ilkel toplumlarıyla, gene günümüzün gelişmiş endüstri toplumlarındaki görsel sanat ve toplum ilişkilerine de kısaca değinildikten sonra batıdaki resim sanatının belli başlı beş dönemi ele alınır. Bu dönemler, dinsel sanat, din dışı ve doğaya yönelik sanat, saray ve konak sanatı, burjuva devrimcisi romantik sanat ve son olarak da geniş yığınları, asıl halkı, tüm insanlığı kuşatan gerçekçi, toplumcu sanat olarak ortaya konur. Her dönemi toplumda bir değişimin belirlediği, her sanatçının bir sınıfsal yapıyı-

(1) Hilmi Ziya Ülken, *Resim ve Cemiyet*, İstanbul 1942, 64 S+32 resim.

la ilişkisi olduğu vurgulanır. Şurası özellikle belirtilir ki, bir sanatçı ne kadar bireyci, topluma ne kadar uzak olursa olsun, onun eserini, konu ile kendisi arasında ruhsal bir kaynaşma diye almak kadar yanlış bir şey olamaz. Ressamın eşyayı ve olayları herhangi bir açıdan görmesi, belli amaçlara göre çizgi ve renk kullanması, ister bilinçli ister bilinçsiz olsun her zaman tam anlamıyla toplumsal bir davranıştır, denilir.

En önemli yargısı şudur Hilmi Ziya'nın: «Herhangi bir estetik görüşüyle, ya da olaylara dayanmayan bir sanat metafiziği ile resme bakmak kadar yanlış bir şey olamaz.» Resim kimin olursa olsun, hangi dönemin olursa olsun, her zaman toplumsal bir simgedir.

Yazar aynı toplumcu estetik yöntemi Doğu resmiyle Türk resmini incelerken de kullanır. Bu konularda çok ilginç saptamalarda bulunur. Örneğin der ki: «Şeker Ahmet Paşalar, Zekâî Paşalar, Hamdi Beyler resimleriyle ulusal renklerimizi, giysilerimizi yansıtmak istediler. Bu ustalara Tanzimat toplumunun bütün ruhu sinmişti. Feraceli kadınlar, kılıçlar, kalkanlar, yarı alafranga bahçeler, romantik dekor içindeki doğu giysileri» hep Tanzimat'ın simgeleri idi. Meşrutiyet'le birlikte yeni bir resim kuşağı oluştu. Çallı ve Namık İsmail Fecri Ati'nin resmini yapmaya başladılar. Ama yerel olan şey Tanzimat'daki gibi dekor olmayı sürdürüyordu. Şevket Dağ camii avlularında, çinilerde eski Türk dünyasını görüyordu. Ahmet Refik'in tarihte, Fecri Ati'nin edebiyatta aradıklarını onlar resimde buldular.»

Ressamlarımızın konuları Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra biraz daha genişledi. Elif Naci ile Muhittin Sebati gibi ressamlar yeni konulara el attılar. Fakat resme henüz insan girmemişti, ya da çok az girmişti.

Daha sonra gelen dönemde, Kurtuluş Savaşı'mn getirdiği konular ressamlarca değerlendirilemedi, dolayısıyla ulusal resme gitme işi gene geri kaldı.

Hilmi Ziya'ya göre kitabın kaleme alındığı tarihte iş değişmiş, ulusal resme giden gerçek yol bulunmuştur. Özellikle «Yeniler» grubu adı verilen ressamların 1940 yılında Beyoğlu'nda bir galeride açtıkları «Liman» konusunu işleyen sergileri ulusal resmin ne olması gerektiğini göstermek bakımından yeni bir dönemin başlangıcı sayılmalıdır. Bu resim-

lerden kiminin batı resimlerine benzemeleri, onların değerini azaltmaz, diyor Hilmi Ziya. Ona göre «Benzemek artistin en büyük kaynağıdır». Yeter ki sorunları kendinin olsun. Bir ressamın kendi sorunları varsa kendi eserini dıştan gelen etkilerle kaynaştırmasını bilir. Ulusal konuların ne olduğunu irdeleyen Hilmi Ziya bir yerde şöyle yazıyor: «Büyük kentin bunalımlarından ve dertlerinden bozkırlara doğru açılmalıyız...» Bu sözlerde kentten kaçma yerine, yeni ve sağlıklı bir toplum özlemi dile getirilmektedir. O günlerde gelişen köy enstitüleri onun bu özlemiyle koşutluk gösterir.

Kitabın son bölümünde yedisi klasik Avrupa ressamlarının olmak üzere otuziki resim örneği yer almaktadır. Türk ressamları arasına özellikle Nuri İyem, Haşmet Akal, Kemal Sönmezler gibi genç ve yenilikçi ressamların eserlerini örnek verdiğini görüyoruz. Resimlerde genellikle yeni Türk toplumuyla yeni Türk insanından kaynaklanan resimlere ağırlık verilmesi bugün ilgimizi çekiyor.

Yazar kitabında bütün bu resimleri toplumsal açıdan değerlendirmiştir. «Liman» sergisi dolayısıyla Profesör M. Şekip Tunç'un yazdığı övücü ve Ahmet Hamdi Başar'm yazdığı yeri yazılar (2) kitabın sonunda özetlendikten sonra genç ressamların tutumu kesin bir biçimde savunularak şöyle söyleniyor: «Bu ülkenin balıkçısı, bu ülkenin liman işçisi bu ülkeden değil midir? Onların davası bizim davamız değil de yabancıların davası mıdır? Ben işçi davasını Türkiye sorunlarının dışında bırakmak yetkisinin kimseye verilemeyeceğine inananlardanım. Yurttaki işçi ve yoksulluk sorunlarını konuşmayı, görüşmeyi, yazıp çizmeyi, yasak etmek yabancılar hesabına çalışmak demektir». 1942'nin koşulları düşünülürse gerçekten çok önemli düşüncelerdir bunlar.

Hilmi Ziya hocamızın resim tarihi, resim estetiği ve resim eleştirisi konularındaki yazıları herhalde bu kadar değerlidir. Bir gün onun bütün yazıları toplanabilirse ilerde daha geniş kapsamlı bir çalışma yapılabilecektir. Ben yazımı bitirirken onun bir kitap tanıtmasına değinmek istiyoy-

(2) Bu yazıların aslını bulup okuyamadım. Yazarın kitabında verdiği özetlere göre değerlendirdim.

rum ⁽³⁾. Hilmi Ziya, *Felsefenin Işığında Modern Resim I, İmpressionizm* adlı kitabı tanıtırken diyor ki: «Her sanat akımı kendi çağındaki bilim hareketiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Yani resimle felsefe arasındaki ilişki kadar, resimle bilim arasında da sıkı bir ilişki vardır.» Burada, sanat eserinde felsefenin ve toplumun etkisi yanında bilimdeki ilerlemelerin etkisi de belirtilmek istenmiş, estetik değerlendirme yöntemlerinde bu etkinin de önemli olduğu söylenmek istenmiştir. Fakat, kuşkusuz, Hilmi Ziya'ya göre asıl önemli olan toplumsal etkidir, ve estetik değerlendirmelerde toplumsal yöntem kullanılmalıdır.

(3) Hilmi Ziya Ülken, *Felsefenin Işığında Modern Resim I. İmpressionizm*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1964, Cilt XII, S. 155.